

Sønderjydske Stednavnes Skæbne gennem Tiderne.

At Stednavnene i Nord- og Mellemslesvig, for en stor Del ogsaa i Sydslesvig, er af nordisk og særlig af dansk Karakter, turde være en forlængst fastslaaet videnskabelig Kendsgerning. Da dette dog for nylig er blevet bestridt endog af en dansk Forfatter¹⁾, skal der her ganske kort gøres Rede for Spørgsmaalets nuværende Stilling.

Bortset fra Øst-Holsten, det gamle Wagrien, hvor det vrimler med slaviske Navne (f. Eks. paa -o v, tildels fortysket til a u: R a t h l a u, R a n t z a u, K r u k o w; eller paa -i t z e; C a m i n Sten, osv.) er alle Stednavne i Slesvig og Holsten germanske, d. v. s. dannede efter germanske Sprogeregler og af Navne eller Ordstof, der har vundet fuld Borgerret i germanske Sprog. — I vore Dage beboes disse Egne af tre forskellige germanske Befolkninger: Danske mod Nord, Tyskere mod Syd, Friserne mod Vest. Og skønt visse Forskydninger har fundet Sted (idet Tyskerne fra Vest-Holsten er trængt stærkt frem i Middelalderen mod Øst paa Slavernes Bekostning, i nyere Tid mod Nord paa de Danskes, og idet Friserne er trængt en Del tilbage),

¹⁾ »Det er en meget almindelig Antagelse, at Slesvigs Stednavne stemmer overens med Danmarks, men dette er en dristig Paastand, der paa ingen Maade er fulgt af Beviser«. Johannes Neuhaus, Det nordslesvigske Spørgsmaal, Jena 1919. p. 31.

har dog disse Stammer — saa langt Historien naar tilbage — stadig boet grupperet paa denne samme Maade i Forhold til hverandre. Det ligger nær — her som andetsteds — at sætte Befolkningernes Forde-
 deling i Forbindelse med Stednavnenes, ja at søge
 nøjere Grænsebestemmelser ved disses Hjælp. — Nu
 er imidlertid mange af de Ord, der indgaar i slesvig-
 ske Stednavne, fællesgermanske eller i al Fald tyske
 saa vel som nordiske; de kan altsaa, i og for sig, intet
 afgøre. Det gælder saa hyppige Stednavneled som
 Land og Sø, Dal og Bjerg og Hede, Hus
 og Have (jf. tysk -hagen), Busk, Holt og Rød
 (jf. tysk -rode og -reut), Sted og Torp (ty.
 -dorp, -dorf). Disse Led og ligeledes f. Eks. den
 vigtige, meget gamle Endelse -ing findes almindeligt
 i Slesvig og Danmark og Norden, men lige saa almin-
 deligt i Holsten og Tyskland og England. Ord
 som Borg og Vig (at skelne fra Vig »lille
 Bugt«) findes i Stednavne baade helt nede i
 Rhinegnene (ogsaa paa romansk Grund og i
 England) og oppe i Vestjylland. Ord som Bæk
 og Holm, der er særlig hyppige i Norden, kan
 heller ikke regnes for særnordiske; thi Bæk er ud-
 bredt i Nordtyskland (jf. højtysk Bach) og Holm
 findes flere Steder i Holsten (dog maaske som Laan
 fra Nordisk?). — Det følger heraf, at Navne i Syd-
 slesvig som Bergenhusen, Borgsted og
 Bünstorf trods deres nuværende tyske Udseende
 ikke nødvendigvis er oprindelig tyske, men heller
 ikke nødvendigvis er oprindelig danske. Først naar
 mere karakteristiske Led kommer til, bliver en Af-
 gørelse mulig. Saadanne findes nu netop: enkelte
 frisiske, nogle tyske, andre danske. Særlig frisisk

er f. Eks. **D e l f** (**F r e s e n d e l f** i Svavsted Sogn, 1462: **Fresendelue**). Men den Art Led er for faa, og Frisisk ligger i det hele Nedertysk for nær, til at nogen klar Grænse ad denne Vej kan drages. Særlig tyske er bl. a. **H o**, **H o r s t** og **H u d e**, **H o f**, **B ü t t e l** og **K a m p**. De mangler ganske i Mellem- og Nordslesvig og i de øvrige nu eller før danske Lande. De findes derimod almindeligt i Nordtyskland, specielt i Holsten; de gaar i nogle Tilfælde Nord for Ejderen. Saaledes

H o r s t: **B r a n d e n h o r s t** (ved Wittensee i Dänischwold).

H u d e (ved Svavsted, ogsaa i Hohn Sogn).

B ü t t e l: **B o s e n b ü t t e l** (en Ø i Ejderen; Slesvigbispens Jordebog 1436: **B o s e n b u t t e l**)

K a m p: **K a m p e n** (tidligere Sogn, ved Rendsborg)¹⁾

Disse Navne er sikre Vidnesbyrd om tyske Kolonisters Fremtrængen i Middelalderen, fra Holsten til de allersydligste Egne af Slesvig. Mangelen af disse Navne i nordligere Egne viser imidlertid ogsaa, at de ikke naaede længere. Hvad der findes af tysk Navnegivning i Mellem- og især i Nordslesvig (**A u g u s t e n b o r g**, **G l ü c k s b o r g** o. lign.) er af nyere Dato og af mere overfladisk Art; det vidner kun for tidligere Ti-

¹⁾ Det er næppe med Rette, naar **J o h s. S t e e n s t r u p** i sin ellers saa værdifulde og besindige Afhandling (»Stednavne« i **F r a n z v. J e s s e n s** Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal) regner **K a m p** til de »ægte danske« Navne. Selv om **K a m p** oftere forekommer i norske og svenske Navne (i hvilken Betydning?), kan det sydslesvigske Navn, som paa dansk Grund staar isoleret, ikke skilles fra de talrige nedertyske og hollandsk-frisiske Navne med **k a m p** »Mark« (af lat. **c a m p u s**).

ders Vedkommende om Overklassens Fortyskning, for Nutiden om en vis Fernis fra Prøjsertiden.

Paa den anden Side gives der særnordiske, i denne Forbindelse oftest særdanske Stednavneled: Ø og A a og S u n d, K æ r og E n g og M o s e, N æ s og V i g, L u n d og S k o v, B r o og S p a n g, L y k k e og V r a a, B a l l e og B ø l, G a a r d og B y og T o f t. Dertil kommer S y s s e l og H e r r e d og O r d som g a m m e l og B o n d e, som ofte indgaar i Stednavne. De findes ikke i Holsten eller noget andet tysk Land. Men de er almindelige, ja fremherskende overalt paa dansk Grund og specielt i Nord- og Mellemslesvig. Her ligger E n g s k o v, T o f t l u n d, B a l l e g a a r d, G a m m e l b y, B o n d e b r o, K æ r H e r r e d — Navne, der hvert indeholder to særdanske Led. Her findes A a b r o (2 Steder), K æ r g a a r d (mindst 9), G r a v l u n d (3), S p a n g (4), L y k k e g a a r d (2), V r a a (7) — Navne, hvis Slægtninge genfindes overalt i Danmark, tildels i det øvrige Norden, men ikke andetsteds. Slesvig var til 1864 delt i Herreder — som Danmark; det var tidligere delt i Sysler — som Jylland; Herreder og Sysler findes ikke i Holsten. — De specielt nordiske eller danske Navne gaar nu i en Del Tilfælde helt ned i Landskabet mellem Sli og Ejderen. Her findes L u n d (B o g l u n d), S k o v (A s k o v, M o s k o v) og B ø l l e (N y b ø l l e); og særlig B y er rigt repræsenteret: S i s e b y, R i s e b y, B o r g b y, F l e k k e b y, V i n d e b y, H e d e b y, N ø r b y, Ø s t e r b y, H a b y, B o s b y, G o s e b y, I n g e r s b y, M i n n e s b y de sidste 4 nu forsvundne. Navne paa -b y vides nu at have blomstret i Vikinge-

tiden, saaledes i Danelagen og Normandiet¹⁾. Netop i disse to Bygder (og tillige i Dalsland og Värmland) findes de sydslesvigske Navnes nærmeste Frænder, ofte som her med Personnavne til første Led²⁾. Dette i Forbindelse med baade ældre og yngre Navnetypers paafaldende Sjældenhed i denne Egn kan kun tydes som et Vidnesbyrd om, at de nordiske Vikingers Indvinding af nyt Land ogsaa har strakt sig til den gamle Ødemark (Jarnwith) paa Grænsen mellem Dansk og Tysk³⁾.

At der i disse Egne har strakt sig Nationalitetsgrænser, synes ogsaa at fremgaa af Beliggenheden af en Række Navne, hvori Folkenavne indgaar. Ligesom talrige *Wendorf* og *Wentorf* i Holsten (og vistnok *Wenkendorf* paa Femern⁴⁾) maa have ligget nær Tyskernes Grænse til deres slaviske Naboer, Venderne, saaledes ogsaa *Wentorf* i Sehested Sogn. Mod Vest synes paa lignende Maade de Danskes Grænse til Friserne at markeres ved Navne som

1) Sml. *Isaac Taylor Words and Places (Everyman's Library)* p. 136-37 (-by ogsaa i Dumfriesshire paa Grænsen ml. England og Skotland og i den sydlige Del af Man) og *N. M. Petersen Bemærkninger om Stednavne i Normandiet (Nord. tidsskr. f. oldkyndighed II 1833)*, p. 207.

2) Saml. herom *Marius Kristensen Nogle sydslesvigske landsbynavne (Namn och Bygd II, 1914, p. 46-54)*. Dr. Marius Kristensen gør med Rette opmærksom paa, at Personnavne som Sakse og Fris tidlig forekommer langt fra den gamle Folkegrænse. Det hindrer dog ikke, at saadanne Navne først og hyppigst har været anvendt netop her ved Grænsen.

3) Sml. *P. Lauridsen i Sønderjydske Aarbøger 1893*, p. 141, og *J. Steenstrup Danmarks Sydgrænse (Universitetsprogram, Kbh. 1900)*.

4) Sml. *Dänische Bibliothek IX (1747)* p. 452 (*Hist. Nachricht von der Insel Femern, von J. M. S.*)

Fresenhagen (Læk S., 1407: Frishoghe) og Frestorppe (ved Tønder, 1445). Om de tyske Saxeres Fremtrængen ved Slien (efter Vikingetiden) vidner Saxtorp i Riseby Sogn og vel ogsaa Savstrup¹⁾ lidt nordligere ved Sønder Brarup — Navne, givet af de Danske. Fremdeles maa Jydebæk, som P. K. Thorsen har gjort opmærksom paa, danne Jydernes Grænse til et andet Folk — vel snarest til de Svear og Göter, som efter Runestenenes Vidnesbyrd en Tid lang i Vikingetiden sad inde med Egnen om Hedeby, og hvis Navne mulig kunde være bevaret i Gøteby (Kosel S., 1592: Gøtebui) og Sveving (1436: Swesum) — det sidste Navn givet af tilgrænsende Frisere, det første af Danske.

De slesvigske Stednavne, der saaledes for langt den største og vigtigste Dels Vedkommende selv i de sydligste Egne er af dansk eller dog af nordisk Herkomst, har nu i Tidernes Løb undergaaet den naturlige Udvikling, som alle Navne, ja ethvert Sprogstof er udsat for: de har ændret saa vel Form som Betydning. Formen har de ændret paa regelmæssig Maade efter de Udtaletilbøjeligheder, som til enhver Tid har været herskende hos den Befolkning, der især har brugt Navnet. Disse Tilbøjeligheder kan nu vises at stemme med, hvad der fremtræder dels i Dansk i Almindelighed, dels i Jysk og specielt Sønderjysk. Et Træk, der skiller Dansk baade fra Norsk-Upsvensk og fra Tysk, er Udviklingen af p, t, k mellem Vokaler til b, d, g og videre derfra. Denne Udvikling genfindes i slesvigske Navne: Ribe, som i tidlig Middelalder hed

¹⁾ De sproglige Forhold i Mellemslesvig, p. 13 (Mellem Flensborg Fjord og Danevirke, udgivet af Sønderjysk Kres af 1918, Kbh. 1919).

R i p e (lat. R i p a, udtales nu r i'v; K ø b e n h o v e d, der sikkert er afledet af en K ö b i n g (opr. k a u p i n g = isl. k a u p a n g r), udtales ligeledes med v. Flere Steder hedder æ g a' r (Højer, Nybøl og Gelting Sogne), hvori r gennem (aabent ?) d gaar tilbage til t (g a t e l. g a t a). Mandsnavnet H a k o n bliver i Slesvig som i Danmark til H a g e n eller H a a g e n, saaledes: H a g e n b j e r g paa Als (1423, 1483 Hakenberghe), der nu udtales h å w n b j æ r g. — Et aabenbart hermed sammenhængende Træk, som adskillige danske Dialekter, men ikke Rigssproget, har gennemført, er Udviklingen fra k t og k s (x) til w t og w s¹). I denne Udvikling deltager sønderjyske Maal og — som venteligt — ogsaa sønderjyske Stednavne: S a x t o r p i Angel udtales S a v s t r u p; et gammelt M a x s t o r p (1463) udtales nu M a v s t r u p; gammelt F l o c h t e (1463) hedder nu F l o v t. Medens dette Træk knytter Slesvig til Nørrejylland, knytter andre det til Øerne, saaledes Tabet af h foran j og v: Bynavne som H j a r u p H j a r d u m og H j a r p l u n d udtales uden h og har til Tider været skrevet J a r u p, J a r u m, J a r p l u n d. — Et i Sønderjysk fremtrædende Træk er Overgangen fra aabent d til j: man udtaler S t e d, L e d, M a d e V a d med j, derfor ogsaa F l a d s t e n [flajsten], L a d e g a a r d [laj'gård], M a d e b ø l [majbøl], R o d e [roi] osv. — Men ogsaa dette Træk har — ligesom alle de andre — nøje Paralleler paa det øvrige danske Omraade (jf. Vejle og Vejleby fl. Steder, af ældre Wæthlæ).

At Befolkningen særlig i Angel i Løbet af 19. Aarhundrede er blevet fortysket, har i og for sig ikke

¹) Se om Udbredelsen: V. B e n n i k e og M. K r i s t e n s e n Kort over de danske Folkemaal Nr. 59—60.

ændret noget heri. Thi selv om den bevidste Orientering er ny, er dog de uvilkaarlige Vaner de gamle. Angelboernes Tysk er danskfarvet, eller maaske rettere: bag deres Tysk nu ligger samme Folkepræg som før bag deres Dansk og som bag deres endnu danske Naboers. Klangen af danske og tyske Slesvigeres Tale er efter manges Vidnesbyrd den samme¹⁾. Kun en betydelig Indvandring vilde formaa at ændre dette Forhold, men en saadan har udenfor det allersydligste (og Købstæderne) ikke fundet Sted.

Hvad angaar Navnenes Betydning — for saa vidt de har bevaret nogen: Egennavne har jo egentlig kun den Opgave at henpege, ikke at betyde —, saa er ogsaa den ofte undergaaet Ændringer. Nye Endelser er blevet herskende i Folkets Bevidsthed og har fortrængt gamle; de derved skabte nye Klasser har opslugt Navne, som var kommet til at staa isolerede. Saaledes er *Svesum* blevet til *Svesing*, idet *-ing*, men ikke *-um* (frisisk, = *heim*), var velkendt for de i denne Egn fremtrængende Saxere. Paa lignende Maade er i en nordligere, rent dansk Egn det gamle *Jerstal* ganske vist kun i Skrift og først o. 1800 blevet til *Jersdal*: *Dal* var som Stednavnelse mere kendt og forekom mere naturligt end *Stald* (jf. *Rudestald* i Nordsjælland, nu *Rudersdal*). At *-stall* er det gamle og ægte, viser baade for *Ove* og *Neder-Jerstals* Vedkommende saa vel alle

¹⁾ Se herom L. R. Tuxen. Det plattyske Folkesprog i Angel, 1857, p. 7.

E. Hagerup. Om det danske Sprog i Angel, 1854 og P. K. Thorsen. De sproglige Forhold i Mellemslesvig, p. 36-37. Sml. ogsaa Hermann Möller i Nord. Tidsskrift for Filologi 1919 p.

ældre Nedskrifter (1542: Auer Jerstall, 1672: Offuer Jerstall; 1542: Nedder Jerstall, 1672: Neyer Jerstall) som moderne Udtale.

Mens vi for Nutidens Vedkommende kan gaa direkte til Kilden, til Folkets Tale og deri se den sproglige Virkelighed afspejlet, er vi for alle ældre Tider ugunstigere stillet: vi har kun Skrift at holde os til; kun ved Fortolkning af det Skrevne kan vi i nogen Grad danne os et Billede af det i sin Tid talte. Skrift, Retskrivning saa vel som Skriftart, er inidertid underkastet de skiftende Tidens Moder. Disse er igen afhængige af politiske og især af kulturelle Strømninger. Et Studium af Folkenes og Kulturens Historie er da nødvendigt for at forstaa det vekslende Forhold mellem Lyd og Skrift, ogsaa i slesvigske Navne.

I den tidlige Middelalder, da man i Vest-Europa skrev saa godt som alt, Dokumenter saa vel som historisk og videnskabelig Litteratur, paa Latin, blev Stednavnene ofte for at støde mindre an i Stilen helt eller delvis latiniserede. (Den katholske Kirke, der i vore Dage er ene om at hævde Latinens Stilling som internationalt Sprog, bruger endnu den Art Former¹). Man forsynede Bynavnene med latinske Adjektivendelser: Slesvicensis, Ripensis (sml. Lugdunensis, Atheniensis). Der dannedes Afledninger efter klassisk Mønster: Jutia »Jylland« (sml. Anglia, Austria). Og man fulgte Skrivevaner, der afspejlede Vulgær- og Klosterlatinens Ud-

¹) Se Abbé Chevin Dictionnaire latin-français des noms propres de lieux. Paris 1897.

tale: *J u c i a* (sml. omvendt *D a t i a* for *D a c i a*). — Et Navn som *R i b e* lod man trods Udtalen længe beholde sit gamle *p*: *R i p æ*; det kunde nemlig derved opfattes som Flertal af det latinske *r i p a* »Bred«¹). Ja, man tydede latinske Ord ind i Navnene, selv om det kun kunde ske ved voldsom og vilkaarlig Ændring af den nationale Form. Klosternavne som *L ø g u m* og *R y d* blev saaledes til *L o c u s D e i* »Guds Sted« og *R u s R e g i s* »Kongens Land« — ganske som i Nørrejylland *V i t s k ø l* kaldtes *V i t a e S c h o l a* »Livets Skole« og *Ø m C a r a I n s u l a* »den kære Ø«. Dog var kun Navne af politisk og særlig af kirkelig Betydning udsat for den Art Forvanskring.

Alle Navne af blot national eller lokal Interesse blev nemlig — selv i latinske Dokumenter — skrevet med udpræget dansk Retskrivning. Det gælder alle de større middelalderlige Kilder til slesvigske Navne: Kong Valdemars Jordebog, Ribe Oldemor og Løgumbogen. De i Stednavne almindeligste Endelser skrives her: *-h æ r e t h*, *-s t a t h*, *-t h o r p*, *-r u t h*, *-w i t h*, *-w a t h*, *-h o u æ t h*, *-b j æ r g h*, *-b u r g h*, *-l e f*, *-n æ s*, *-b y*, *-b ø l*. Skriveformer som disse stemmer ganske med, hvad der fra samme Tid er overleveret fra de øvrige danske Landskaber. De gengiver netop den Sprogform, som vi ad historisk og sammenlignende Vej kan fastslaa som den olddanske. Karakteristisk er her Brugen af *t h* og *g h* for de aabne Lyd, der som nævnt i Dansk regel-

¹) Om dette — som f. Eks. *P. T e r p a g e r* (*Ripae Cimbricae* 1736) mener — er Navnets virkelige Oprindelse (sml. *commercium in ripa*), skal ikke her afgøres. Man maatte da nærmest tænke paa Friserne som Mellemed.

mæssigt er indtraadt for ældre t og k mellem Vokaler. Ligeledes Tegn som æ, y og ø med deres nuværende danske Værdi.

I Løbet af Middelalderens senere Aarhundreder gjorde tysk Indflydelse sig som bekendt stærkt gældende i Norden. De Nedertyske Hansastæders Handel omspændte baade Nord- og Øster-Sø; den satte i mange Maader et Præg paa Kulturen, som de nordiske Sprog og særlig Dansk i Ordforraadet endnu bærer talrige Vidnesbyrd om. Intetsteds har denne Indflydelse været saa dybtgaaende og varig som i Sønderjylland. Stadig flere Dokumenter blev skrevet paa Nedertysk — særlig i den Form, som fastsløges i Lybæk. Den derved skabte Retskrivning foreligger for Navnenes Vedkommende endnu op i 16. Aarhundrede, hvor vi i Regnskaber og lign. har fyldige Optegnelser. Karakteristisk er det her, at der i Udlyd normalt efter tysk Udtale skrives ustemt for stemt Konsonant: Gammelgap, Wonsylt, Sylt, Arrylt, Twedt, -sundt, -rot, -lunt, -gartt, Wandlingk, Vltangk, -berch, -borch, Farkroch. O og u skrives baade for disse Lyd og for de tilsvarende fremskudte, ø og y. Saaledes Tondern, Norborg og Sonderburg for Tønder Nørborg (1410: Nørræborgh) og Sønderborg, Strandelhorn o: -horn, Musput o: -pyt, -bull o: -bøl, Horlwcke o: Hørlyk, Oberch o: Øberg. Endnu mere indgribende er det, naar man sætter d for t (af gammelt th), saaledes -dorp for -torp, -trup el. -rup: Stedorp = Sterup, Sildorp = Sillerup, Gysedorp = Gestrup; Dorning for Tør-

ning, Drellborg for Trælborg¹⁾ — eller naar -er erstattes med -ar: Karharde = Kær Herred, -barch eller -barge = bjerg (sml. kaspel, karspel = Kirchspiel »Sogn«). Naar nu her til kommer det 16. Aarhundredes almindelige Tendens til Forsiring ved Fordobling og Indskud af Bogstaver, bliver de oprindelige og aabenbart stadig levende Former ofte i forbavsende Grad tilslørede: Warnntze .: Varnæs, Mullsze .: Møls(e), Staffensberch .: Stavnsbjerg, Dunnewidtt .: Dynved.

Med Reformationsbevægelsen, der udgik fra Wittenberg og Magdeburg, blev det af Luther skabte, væsentlig højtyske Skriftsprog efterhaanden udbredt over hele Nordtyskland paa Bekostning af det der indfødte Plattysk. Denne Bevægelse mærkedes ogsaa i Slesvig, især fra omkring 1600²⁾. Administrationen paa Gottorp skrev fra da af alt paa Højtysk, ligeledes senere det tyske Kancelli i København. Den Fortyskning af al officiel Retskrivning, der derved vandt Indpas, affødte ganske vist senere, især mellem Krigene 1848—50 og 1864, en national Reaktion. Afstaaelsen af Slesvig til Prøjsen bragte ikke blot en Ende herpaa; der begyndte en Krig mod alt Dansk, selv mod Sproget og følgelig ogsaa mod Navnene.

¹⁾Det er betegnende for den Uvederhæftighed, der præger Johs. Neuhaus' Piece: »Det nordslesvigske Spørgsmaal« og især de deri givne Stednavnetydninger, at Drellborg tyder paa ét Sted, Trælborg paa et andet. Ældre Former ignoreres systematisk.

²⁾Se herom C. F. Allen Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland, tysk Udg. p. 87 jf; Otto Schütt Die Gesch. d. Schriftsprache im ehemaligen Amt u. in der Stadt Flensburg bis 1650. Flensb. 1919.

Ved denne Udvikling er i de sidste 300 Aar højtyske Skriveformer trængt igennem i stedse stigende Grad. Man finder nu *sch* for *sk* (*Schads*, *Schmedeby*), *tz* for *d s* (*Atzbüll*), *w* for *v* (*Wiby*, *Wiesby*), *v* for *f* (*Viölö*: Fjölde), *h* efter lang Vokal (*Dahler*) — og saa fremdeles, lutter Ting, som meddeler Navnene en tilsyneladende Tyskhed, men som ofte skjuler deres virkelige Udtale. Deres helt igennem utyske Karakter er det dog ikke lykkedes at dække over; det vilde ikke kunne gennemføres og har heller næppe været Hensigten. Men de prøjsiske Generalstabskort, Køreplaner og Postlister faar derved et saa blandet og broget Præg, at de til Tider kan virke en Kende komisk. Ved Siden af *Schaugard* — i sig selv et underligt Amfibium — staar saaledes *Skovgard*; ved Siden af *Schwenstrup* og *Schmedeby* staar *Sverdrup* og *Smedegard*. Et Sted hedder officielt *Nywang*, et andet *Nyvang*. Det tyske *ü* gennemføres altid i *-büll* (for *-bøl*), men aldrig i *-by*. *Kegnæs* skrives uden Vaklen *Kekenis*, men *Kegnëshøj* vakler: snart *Kekenishoi*, snart *Kainëshoi*. Man faar det Indtryk, at er en Lokalitet blot tilstrækkelig ubetydelig og afsides, har den i mange Tilfælde kunnet unddrage sig Forvaltningens Aarvaagenhed.

Fortyskningen indskrænker sig imidlertid ikke til det rent ydre, Bogstaverne; ogsaa Meningen forgriber man sig paa. Nu kunde ganske vist en Omtydning finde Sted paa ret naturlig Maade i de temmelig talrige Tilfælde, hvor Tysk har et til Dansk nøje svarende Ord: Saaledes traadte *See* ind for *Sö*, *Acker* for *Agger*, *Haus* for *Hus*, *Thal* for *Dal*, *Holz* for *Holt* (ogsaa ofte for *Skov*), *Dorf* for *Torpsv*.

Man fik saaledes Seegaard (men andetsteds i Slesvig Søgaard), Broacker (men Langagger), Schafhaus (: Faarhus; men Skjelhuus), Behrendorf (men Bjernstrup). Vanskeligere og derfor vilkaarligere blev Omsætningen, hvor Tysk savnede et tilsvarende Ord eller benyttede det i en afvigende Betydning. Enten maatte man da lade Ordet staa som uforstaaeligt, som et blot Navn — hvad der ganske sikkert var det naturligste og da ogsaa ofte fandt Sted —; eller man maatte tyde et uvedkommende tysk Ord ind deri. Hjorkær (udtalt Jorkær, 1196: Hjorttekær) blev saaledes til Jordkirch; -aa til -au i Geilaw (Mejer), Gehlau (prøjsisk) for Gejlaa eller Gelaa. Skov blev, naar man ikke oversatte det til Holz, gengivet ved Schau — hvilket ganske vist snarere maa opfattes som en rent mekanisk Ændring af Orthografien end som en bevidst Omtydning (sml. det fra Plattysk arvede Sonderburg, hvori man næppe har kunnet lægge Præpositionen sonder).

Vi har her set en stigende Forvanskning af de ægte Former, en tildels bevidst Tilsløring af den sproglige Virkelighed. Denne har dog stadig — om end til Tider kun i ringe Grad — formaaet at gøre sig gældende. Ligesom det Tysk, Plattysk eller senere Højtysk, der har været talt i Slesvig, altid har været danskfarvet¹⁾, saaledes skinner dansk (tildels dialektal) Udtale atter og atter igennem den neder- eller højtyske Skrivemaade af slesvigske Stednavne. Allerede i 16. og 17. Aarhundrede, f. Eks. hos den i Husum fødte

¹⁾ Se herom Nikolaj Andersen: Det danske Sprogs Indflydelse paa Højtysk i Nordslesvig. Dania VI, 129.

Kartograf Johs. Mejer, hvis Navneformer har et plat-tysk Præg, kan man træffe Former som *L ö h m c l o s t e r* og *H a r r e s l e*, *F r ö s h l e e*, *O r s c h l e e* (.: -lev). Den Art helt folkelige Former stikker af og til Hovedet frem, ogsaa senere, endda i Prøjsertiden. Ejendommelige er her især en Mængde Tilfælde, hvor i (.: j) staar for (aabent) d: *L a y g a a r d*, *W a y g a a r d*, *K n u d s m a i*, *Q u e g m a y*, *E r t e b j e r g r o i*, *M e y n* (= *M e d e n*); eller hvor u (.: w) staar for (aabent) g: *K r a u l u n d* (men andetsteds: *K r a c k l u n d*), *L a u e n s b y* (egl. *L a n g e s ö b y*)²⁾. Naar den Art afslebne Former har vundet Indpas i officiel tysk Orthografi, beror det aabenbart paa, at man ikke har villet eller kunnet tage Hensyn til den naturlige Sammenhæng med tilsvarende Navne i de øvrige danske Provinser og med tilsvarende Ord i dansk Rigssprog (*L a d e*, *V a d*, *M a d e*, *R y d*, *K r a g e*, *L a n g*). — En anden lille Ting, der vidner om denne Løsrivelse fra Modersmaalets Midtpunkt og Udvikling, er forskellige Rester af lidt ældre dansk Orthografi, som de prøjsiske Lister — ganske i Strid med Tysk — har bevaret. Saaledes især Dobbeltskrivning af Vokaler: *N i e h u u s*, *S u u r b a l l e g a a r d*, *S l y n g s t e e n*, *S t e e n b e k*, *S t e e n o d d e*, *W e s t e r r i i s*. Ogsaa saadanne Forbindelser som *g g* og *k j e*, der nu i Dansk er forældede: *R o a g g e r*, *H e i s a g g e r*, *A g g e r s c h a u*, *S k j e l b e k*.

Medens alle disse Fænomener for det meste har en ganske ubevidst og uvilkaarlig Karakter — eller, hvis de er bevidste, skyldes rent praktiske, især nationalpolitiske Motiver —, kan der paa den anden Side

²⁾ Sml. om *L a v i n d* for *L a n g e l a n d*: V. Brøndal Substrater og Laan. Kbh. 1917. p.

ogsaa konstateres bevidste, theoretiske Bestræbelser for at hævde, at Navnene har en bestemt national Karakter og bør skrives derefter. Tyske Forfattere som F. G e e r z¹⁾ har søgt at gøre de flest mulige Navne til tyske, ofte paa Trods af al Historie og Sprogvidenskab — hvilket ogsaa er erkendt af den virkelige Sagkundskab i Tyskland²⁾. En Forfatter som K. J. C l e m e n t³⁾ hævder, at Navnene i Slesvig er frisiske og angelske, ikke danske, og tager deraf Anledning til heftige Angreb paa de Danskes Forvrængninger af dem. Disse og lignende Paastande (ogsaa saa sent som i 1919 hos J o h s. N e u h a u s) skulde det foregaaende være tilstrækkeligt til at afvise. — Endelig er der fra dansk Side begyndt Bestræbelser for atter at gøre dansk, ogsaa i ydre Skikkelse, hvad dansk var og er. Som et Led i sin Kamp for Genindførelse af Dansk i Mellemslesvig stottede Etatsraad T. A. J. R e g e n b u r g — som det nu er blevet bekendt⁴⁾ — flere Præster i Angel i deres lokale Sprogstudier. Flere af disse kom ogsaa til at interessere sig for Stednavne og deres nationale Betydning. E j l e r H a g e r u p, Sognepræst i Store- og Lille-Solt, der 1853 udgav en Bog »Om det danske Sprog i Angel«, arbejdede saaledes — som senere Oluf Nielsen — en Tid sammen med Generalstaben for at rette Navnenes Skriveformer paa

¹⁾ Geschichte der Landkarten Nordalbingens. Berlin 1859.

²⁾ Se Dr. F ö r s t e m a n n. Die deutschen Ortsnamen, 1863.

³⁾ Schleswig, das urheimische Land des nicht dänischen Volks der Angeln und Frisen. Hamburg, 1862.

⁴⁾ Se H o l g e r H j e l h o l t. Sonderjydsk Sprog- og Folkemindeforskning mellem Krigene. Danske Studier 1919.

Kort, der den Gang var under Arbejde. J o h s. K o k, Sognepræst i Burkal ved Tønder, der i 1863 havde udsendt »Det danske Folkesprog i Sønderjylland«, føjede hertil i 1867 en anden Del, om Person- og Stednavne. Denne Bog blev længe et vigtigt Hjælpemiddel ved Studiet af Stednavne, tildels ogsaa for Kongerigets Vedkommende. Efter det Program, der var givet af N. M. P e t e r s e n¹⁾, samles her for hvert Navn Udtaaleformer, gamle Former og Paralleler; en Tydning søges paa Grundlag heraf; og en Rettelse af Navneformen foreslaas, om det skønnes fornødent. Selv om Kok's Tydninger langt fra altid kan staa for vor Tids Kritik, og hans Rettelser ogsaa til Tider er omtvistelige, var dog her en fortrinlig Begyndelse gjort. J. R o s e n d a l s Kort og M. C. M a t h i e s e n s Stedfortegnelse har hver paa sit Felt søgt at fortsætte Fordanskningen. Dog har disse, i sig selv saa naturlige og berettigede Bestræbelser hidtil savnet et tilstrækkelig bredt og sikkert Grundlag.

Et saadant Grundlag, som det vilde være meget vanskeligt, ja vel umuligt at skabe ved private Midler og Arbejdskraft, er nu imidlertid Stednavneudvalget²⁾ gaaet i Gang med at tilvejebringe, ogsaa for Sønderjyllands Vedkommende. Da Spørgsmaalet om det tabte Lands Generhvervelse sidst paa Aaret 1918 begyndte at træde stærkt frem, besluttedes det i Udvalget at sætte alle Kræfter ind paa en Supplering af Samlingerne, saa de hurtigst muligt kunde lægges til

¹⁾ Bemærkninger om danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring. Nordisk tidsskrift for oldkyndighed II, 1833.

²⁾ Sml. G u n n a r K n u d s e n i »Namn och Bygd«, 1919, og i »Fortid og Nutid«, 1918, II, p. 143 ff.

Grund for en kritisk Revision af de sønderjydske Stednavnes Skriveformer. Man gik da straks over til — som en væsentlig Del af Kontorets Arbejde og med betydelig udvidet Personale — at tilvejebringe en topografisk ordnet Navnesamling, saa vidt muligt svarende til den kongerigske i Omfang og Karakter. Efter nogle Maaneders Arbejde indeholder Samlingen nu af nyere Former: alle Skrivemaader fra Trap: Slesvig (som Opslagsformer) og de dertil svarende Former fra tyske og danske Generalstabskort. Fra 18. Aarhundrede er benyttet Videnskabernes Selskabs Kort, fra 17. Johs. Mejers Kort i *D a n k w e r t h's* Landesbeschreibung samt Teksten i dette Værk. Endvidere har man i stort Omfang udskrevet utrykte Jordebøger, Skattelister og Amtsregnskaber, dels fra Begyndelsen, dels fra Slutningen af 17. Aarhundrede. (Dette Stof, der findes i Rigsarkivet, maatte benyttes som det eneste, der i nogen Grad kunde erstatte de fortrinlige, fuldstændige Lister, der for Kongerigets Vedkommende foreligger i Christian d. Femtes Matrikel). Dernæst er for 16. Aarhundrede navnlig anvendt det Jordebogsstof, som Falkenstjerne og A. Hude har udgivet, dog saaledes at det helt igennem er revideret efter Originalerne i Rigsarkivet, idet den i Udgaven anvendte Normalisering ikke var fyldestgørende for et rent sprogligt Formaal. Endelig er der af middelalderlige Navneformer udskrevet en fuldstændig Samling efter Udvalgets Diplomatarium, der gaar til 1450. — Dette Stof bestaar af omkring 12,000 Sedler, hvis Indhold nu efterhaanden søges stedfæstet og dernæst indføres paa rette Plads i den topografiske Ordning.

Paa dette Grundlag, der ret hurtigt blev anvende-

ligt til Oplysninger om forskellige Tidets tyske og danske Skrivemaader, har man saa foretaget en Revision af de Navne, der kunde forudsættes i første Række at komme til at spille en praktisk Rolle. Man vedtog herved at forstaa samtlige Sogne-, Kommune- og Trafiknavne i de Distrikter, der af Fredskonferencen i Paris betegnedes som 1. og 2. Afstemningszone. — Ved denne Revision blev der ogsaa Lejlighed til at benytte Oplysninger om den stedlige Udtale, som det lykkedes Dr. Marius Kristensen at fremskaffe gennem sønderjyske Elever paa Askov Folkehøjskole. At berejse Landet paa sædvanlig Maade var nemlig paa det Tidspunkt endnu ikke muligt.

Den Liste, der fremgik af Revisionsarbejdet, blev vedtaget paa et Møde i Udvalget 23. April 1919 og derefter trykt i et Oplag af 1000 Eksemplarer; et Antal af disse blev tilstillet Trafiketaterne, andre fordeltes gennem Undervisningsministeriet til de forskellige Administrationsgrene til Brug ved de forberedende Arbejder i Anledning af Genforeningen.

Det er en Selvfølge, at den reviderede Liste banlyser ethvert Spor af tysk Væsen fra Navne i de rent danske Egne. Den skriver ikke ä og ü, men æ og y; og aldrig sch, tz og w. Den lader enhver Omtydning og Forvanskning, der skyldes Tilknytning til tysk Sprog, gaa tilbage. Og den knytter igen de Traade, som i Folkets Bevidsthed og Tale stadig har bundet det til Dansk. Der skrives derfor *A a b e n r a a* og *N ø r b o r g*, ikke *A p e n r a d e* og *N o r b u r g* (*N o r d b o r g* vilde være et halvtysk Kompromis¹). Meget

¹) Sml. A. D. Jørgensen. Hist. Aftandlinger IV, p. 193.

bliver atter officielt, som længe kun har haft Tilhold i Folket. Saaledes den hyppige Endelse *-skov*, som Tyskerne havde erstattet med *-holz*.

Revisionen i Tilknytning til det samlede danske Omraades Navne og til det fælles danske Rigssprog kan imidlertid ikke undgaa at medføre ogsaa andre Ændringer. Det vil være naturligt at skrive det slesvigske *Hessel* (Rabsted Sogn) som de kongerigske, ikke efter lokal Udtale *Heisel*. Ligeledes *Ladegaard* og *Vadgaard* (efter *Lade*, *Vad*), ikke *Laygaard* og *Waygaard*. Det vil være rimeligt nu at skrive *Vese*, *Rise*, *Fole*, ikke *Wees*, *Ries*, *Fohl*; de er nemlig efter deres Oprindelse Tostavelsesord og behandles stadig i Udtalen derefter. Man vil af før nævnte Grunde skrive *Jerstal*, ikke *Jersdal*.

Endelig er der nogle ganske faa Tilfælde, hvor en Form, der paa enkelte Punkter kunde se ud som tysk, efter moden Overvejelse viser sig at burde foretrakkes for en, der kun tilsyneladende er dansk. Det bør saaledes hedde *Bojskov*, og hverken *Beuschau* eller *Bøgeskov*. Den sidste Form er trods sin danske Klang, ikke historisk berettiget; det saa allerede *J. Kok* og gav gode Grunde derfor. Det maa ogsaa hedde *Rinkenæs*, og hverken *Rinkenis* eller *Ringenæs*. Thi tilslører den tyske Form Efterleddet (som er *-næs*), saa lægger den danske en uhjemlet Mening i Forleddet (som trods en ret udbredt Mening absolut ikke kan være *Ring*). Navnet skrives allerede i 15. Aarhundrede oftere med *k* [1436: *Rinkenisse*]; men dette kan ikke i den Stilling være nogen plattysk Ændring.

Den saaledes paabegyndte Revision kan og maa

fortsættes, baade i Bredden og i Dybden. Den vil kunne udstrækkes til samtlige Navne, ogsaa Marknavne, i det generhvervede Omraade, naar — forhaabentlig snart — en Berejsning har givet Lejlighed til den nødvendige Lydskriftoptegnelse. Den vil kunne naa til større Sikkerhed, efterhaanden som fortsat Arbejde med Stoffet afslører den sproglige Virkelighed, der ligger bag de skiftende Tidens Skrivebrug.

V i g g o B r ø n d a l.
